

17 Каганов І.Я. Що читали сучасники Г.Сковороди // Радянське літературознавство.-1967.-№6.-С. 77-80.

18 Солнцев П.А. Очерк истоии Харьковского коллегіума // Харьковские епархиальные ведомости.-1873.-№1.-С. 38-42.

19 Лебедев А.С. Харьковский коллегіум как просветительный центр Слободской Украины...-С. 9.

20 РДІА в Санкт-Петербурзі.-Ф. 796, оп. 23, спр. 905.

21 Там само.-Оп. 8, спр. 223.-Арк. 72; оп. 18, спр. 32.-Арк. 247; оп. 71, спр. 418.-Арк. 199; Ф. 802, оп. 1, спр. 443.-Арк. 10.

22 Стеллецкий Н. Харьковский коллегіум до преобразования его в 1817 г.-Х., 1895.

23 Лебедев А.С. Белгородские архиереи и среда их архипастырской деятельности.-Х., 1902.-С. 247.

24 Буткевич Т. Историко-статистическое описание Харьковского кафедрального Успенского собора.-Х., 1894.

25 Лашенков Н.А. Материалы к столетию Харьковской кафедры // Харьковский сборник, 1893.-Вып. 7.-С. 121-226.

26 Багалеі Д.И. Опыт истории Харьковского университета: В 2 т.-Х., 1893-1898.-Т. 1.

27 Стеллецкий Н. Вказ.праця.-С. 126.

О.Г.Бажан

ГРОМАДСЬКИЙ РУХ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ В 60-80-Х РР.

Помітним явищем не лише в релігійному, а й в суспільно-політичному житті України останніх трьох з половиною десятиріч став широкий громадський рух за легалізацію Української греко-католицької церкви (УГКЦ), яка рішуче викорінювалась владними структурами з теренів України.

Прагнучи зберегти свою церкву, керівництво УГКЦ настійно шукало контактів з вищими органами державної влади та державного управління СРСР. Вже в грудні 1944 року митрополит Йосип Сліпий направив в Моск-

ву повноважну делегацію, якій доручив запевнити Раду в справах релігій при РНК СРСР в тому, що УГКЦ завжди стоятиме на позиціях додержання радянських законів, сприятиме миру і злагоді в державі¹. Однак, в 1946 р. з ініціативи вищого політичного керівництва, зусиллями уповноважених Ради в справах релігій, органів державної безпеки католицька церква східного обряду була ліквідована в Західній Україні, а в 1948 році - на Закарпатті.

Наскільки "добровільно" проходив процес воз'єднання УГКЦ з РПЦ свідчать такі основні факти. В період підготовки сумнозвісного Львівського Собору або відразу після його завершення були заарештовані і засуджені митрополит Йосип Сліпий, 4 єпископи, близько 350 священників, ліквідовані 48 монастирів². За десять наступних років (з 1946 по 1956) в західних областях України у православ'я було "переорієнтовано" 2959 греко-католицьких храмів з 3147, 1241 священників з 1832. Як повідомляв голова Ради в справах РПЦ при РМ СРСР В.Карпов, близько 230 парафій, що не дали згоду на воз'єднання, в адміністративному порядку розпускались, а духовенство, яке не підтримало рішень Львівського та Ужгородських Соборів - заарештовувалось, засуджувалось, або ж в кращому випадку, позбавлялось парафій³.

Процес лібералізації радянського суспільства другої половини 50-х - початку 60-х років, повернення в Україну переважної більшості священнослужителів і вірних УГКЦ вселив надію на відродження Української греко-католицької церкви.

Характерним в цьому плані став випадок в м.Виноградіві Закарпатської області. На одному з чергових богослужінь священник української греко-католицької церкви І.Сокіл запропонував надіслати листа голові Ради Міністрів СРСР М.Булганіну, в якому порушити питання про визнання ліквідації УГКЦ неправомірним і незаконним актом. Згаданий лист підписало більше п'ятисот віруючих⁴.

Цей же священник в присутності групи віруючих Бе-

регівського району Закарпатської області заявляв: “Для мене недійсні ніякі розпорядження єпископів, що знаходяться під управлінням самозванця Алексія, який такий же бандит, яким був Джугашвілі, портрети якого рішенням уряду викидаються з різних офіційних приміщень. Джугашвілі і Алексій - це антихристи, на яких розповсюджується характеристика одкровення в цифрі 666. Греко-католицьку церкву ліквідували Джугашвілі з Алексієм. Скоро буде нове рішення уряду і наша церква буде відновлена...”⁵.

З проханням про відновлення УГКЦ звернувся до М.Хрущова і засуджений в 1945 р. предстоятель цієї церкви митрополит Й.Сліпий⁶, який в середині 50-х років утримувався на напівтюремному режимі в Маклаківському інвалідному будинку Красноярського краю*.

На жаль, “відлига” не принесла віруючим УГКЦ нічого крім розчарувань. Більше того, в другій половині 50-х років спостерігається новий рішучий наступ на УГКЦ. В серпні 1956 року в Київ з особливою місією, за дорученням заступника голови Ради Міністрів СРСР М.Первухіна прибув голова Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР В.Карпов, який спільно з уповноваженими Ради по Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Чернівецькій та Закарпатській областях займався розробкою заходів, спрямованих на “остаточне викорінення залишків уніатства”⁷.

Через кілька років цей же регіон відвідали численні комісії, “створені з благословення Його Святості Патріарха Алексія”. Одна з них - під головуванням архієпископа Варлаама перебувала в Станіславській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій та Закарпатській областях з 3 по 18 січня 1961 р. і прийшла до втішних для Ради і Патріарха висновків, що “процес опрацювання” в Україні проходить нормально⁸.

Важко сказати, чим керувалися члени зазначеної комісії. Очевидно, “заспокійливими” доповідями, надісланих в цей регіон єпископів РПЦ, які на угоду Патріарху, намагалися видати бажане за дійсне. Зокре-

ма, занадто оптимістичними нотками позначена доповідь єпископа Львівського і Тернопільського Григорія, який повідомляв Патріарха Алексія про свої власні здобутки у викоріненні унії. "...Вступивши з волі Вашої Святості, - повідомляв він предстоятеля РПЦ, - в управління Львівсько-Тернопільської єпархії я поставив своїм завданням рішуче і послідовно продовжувати в єпархії справу утвердження православного віровчення, богослужбового обряду і православної церковності, домагатися повної ліквідації залишків унії. За моєю вказівкою були звільнені з роботи колишні уніатські монахині-василіанки та інші особи, так чи інакше зв'язані з уніатським минулим". Як важливий захід в боротьбі проти УГКЦ розглядав архієрей позбавлення уніатських храмів їх традиційного внутрішнього оздоблення: ікон, конфесіоналів (сповідальниць католицького типу), лав для сидіння і крісел для колінопреклоніння, грамот, емблем, пам'ятних таблиць тощо. В ліквідації цих чисто зовнішніх ознак вбачав він шлях до підриву позицій УГКЦ⁹.

Менш оптимістичними виглядали звіти уповноважених в справах РПЦ, в яких відзначалась наявність серйозного опору з боку духовенства і віруючих УГКЦ. Так, в ході перевірки у Львівській області виявлено 158 священників, які відкидали саму ідею ліквідації унії, в Закарпатській - 109, Станіславській - 60, Тернопільській - 41¹⁰.

Крім того, на території Західної України в цей період налічувалось кілька десятків груп ченців, що складались з двох-трьох осіб приналежних до чернечих орденів "Редemptористів", "Василіан", "Студитів" і колишніх священників. Наприклад, у Львові таких груп налічувалось п'ять-дві групи черниць ордену "Св.Вікентія" на чолі з ігуменею Понне Аліцією та черницею Березюк, дві - ордену "Василіан" на чолі з ігуменею Слободян, одна - служебниць на чолі з черницею Дубок¹¹.

Особливе занепокоєння політичного керівництва, спецслужб викликала діяльність греко-католицького духовенства з числа найближчого оточення Андрія Шептицького і Йосипа Сліпого. Серед них: 74-річного Ми-

коли Хмелевського, висвяченого в 1944 році в єпископи. Як довідуємось з оперативних зведень, повернувшись з ув'язнення в листопаді 1954 року Хмелевський “згрупував навколо себе осіб з числа уніатів, вороже настроєних проти Радянської влади. Серед своїх довірених осіб, Хмелевський заявляв, що він є генеральним вікарієм (особа, що заступає єпископа - авт.) колишнього митрополита уніатської церкви Йосипа Сліпого, який знаходиться після відбуття покарання на спецпоселенні в селищі Маклаково Єнісейського району Красноярського краю. На своїй квартирі Хмелевський створив нелегальну церкву, де проводив систематично богослужіння”¹².

В поле зору органів держбезпеки попав також 70-річний священник Володимир Грицай, в минулому особистий секретар митрополита А.Шептицького, колишній архіваріус консисторії греко-католицької церкви. Як повідомляло загадкове “джерело інформації”, В.Грицай, використовуючи підставні адреси, підтримує листування з митрополитом Йосипом Сліпим, єпископом Миколою Чернецьким та іншими, надає їм через різних осіб матеріальну допомогу¹³.

В Закарпатті під щільною опікою спецслужб перебували вікарний єпископ Микола Мураній та Олександр Хіра, що звільнилися в 1956 році з місць ув'язнення. Щоб позбавити останніх контактів з духовенством і віруючими був застосований такий випробуваний метод як висилка за межі України¹⁴.

Не викликало довіри у державних органів і колишнє греко-католицьке духовенство, перерестроvané в православне. Причому для цього були певні підстави. Так аналізуючи ситуацію в Станіславській області, працівники апарату Ради в справах РПЦ помітили, що ряд священників здійснювали по кілька літургій в день, що допускалося канонічними законами католицької церкви і ні в якому разі не дозволялося православною. Крім того, перевірка 21 релігійної громади виявила наявність у 19 з них католицького церковного начиння (лави, сповідальниці тощо)¹⁵. У перепрофільованій у пра-

вославну церкві с.Березниця Калушського району Івано-Франківської області була навіть знайдена українська національна символіка.

Непоодинокими були випадки, коли колишні греко-католицькі священники приховували від парафіян свій перехід в православ'я. Так, наприклад, в розмові з протоієреєм Вончицьким з м.Львова священник з м.Брюховичі Бемко заявив: "Якщо я ще маю вплив на віруючих, то лише тому, що я не говорю їм нічого про православ'я"¹⁶. Аналізуючи численні місцеві матеріали, можна твердити, що попри всі запевнення патріарших емісарів авторитет православних священників серед віруючих західних регіонів залишав бажати кращого. Ось, наприклад, визнання православного священника з м.Імстичево Іршавського району Закарпатської області: "В церкву ходять всі, але за рік жодної людини я не поховав, жодної дитини не хрестив, жодної пари не вінчав, а були ж похорони, весілля і народження. Всі ці треби таємно виконує Сотмарі" (колишній ігумен греко-католицького монастиря)¹⁷.

Спецслужби і апарати уповноважених помітили ще одну форму опору насильницькому поширенню православ'я у західних областях України. "В останній час, - відзначали вони, - застосовується інша тактика: залишатися уніатствуючим формально у православ'ї, але не приймати православної ієрархії, не спілкуватися літургично не лише з старо-православним, але й і з возз'єднаним духовенством, за виключенням тих осіб, які будуть вказані уніатським керівництвом. Кожний священник, взявши зобов'язання такого порядку, повинен залучити ще одного священника в цю таємну співдружність. Керівником цього руху називають уніатського священника Маргитича, у якого члени співдружності сповідаються і дають клятву при вступі"¹⁸.

Виробляючи детальний план по боротьбі з залишками уніатства, вище політичне керівництво республіки, апарат Уповноваженого Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР, місцеві виконавчі органи про-

понували самий широкий комплекс заходів - від позбавлення колишніх священиків УГКЦ пенсійного забезпечення, виселення з місць проживання до судового переслідування непокірних. Свою рішучість, зокрема, владні структури довели засудженням в 1961р. священика Василика, який здійснював несанкціоновані служби в с.Надорожня Тлумачського району Станіславської області¹⁹.

В 1964 році до трьох років виправно-трудових таборів та п'яти років заслання було засуджено священика викладача теології Михайла Вінницького*, який чесно і самовіддано виконував свій пастирський обов'язок. Згаданий термін покарання був далеко не останнім в біографії М.Вінницького. Відбувши повний термін покарання через кілька років він був знову притягнутий до кримінальної відповідальності за влаштування на власній квартирі у Львові в будинку по вул.Повітряній № 21 католицької церкви східного обряду²⁰.

Політичні репресії, різного роду переслідування хоча і внесли розгубленість серед кліру і віруючих УГКЦ, але не зламали їх опору штучному насадженню православ'я. В кінці 60-х - на початку 70-х рр. в західних областях України стихійно створюються ініціативні групи за відновлення УГКЦ, які збирали підписи під відповідними петиціями, листами, зверненнями, надсилали своїх представників до вищих органів державної влади та державного управління СРСР. Органи КДБ інформували ЦК КПРС та ЦК Компартії України про діяльність керівників таких ініціативних груп-Прокопіва у Львівській області, Веригинського в Хмельницькій області та ін.²¹

Певну моральну підтримку ініціативні групи по легалізації УГКЦ знаходили в рішеннях Другого Ватиканського Собору (1962-1966 рр.). Під час Собору, представники "Української церковної місії в Римі" розповсюджували серед представників вищої церковної ієрархії, зарубіжних кореспондентів листівки, в яких викривалися переслідування греко-католиків в СРСР і,

зокрема в Україні. На одній з центральних площ Рима, в ті дні, відкрилася виставка "Церква-мучениця в країнах комунізму"²².

Згадана акція отримала широкий резонанс в світі. В зв'язку з цим, ЦК Компартії України не без підстав пов'язував активізацію греко-католиків з Другим Ватиканським Собором. "...Останнім часом, - констатував заступник завідувача відділом ЦК КПУ І.Орел, - збільшилась кількість листів з вимогою відновити греко-католицьку церкву, зареєструвати уніатські громади, повернути греко-католицькі приміщення у Львівській, Закарпатській та деяких інших областях, є ряд випадків самочинного захоплення уніатами знятих з реєстрації церков і проведення в них релігійних служб.

Деякі уніатські священники відправляють служби підпільно на квартирах, влаштовують зборища у віддалених від населених пунктів місцях, пускають різні провокаційні чутки про реєстрацію греко-католицької церкви"²³.

За повідомленням уповноваженого Ради в справах релігій при РМ СРСР по УРСР К.Литвина в другій половині 60-х років в Україні діяло близько 400 священників УГКЦ. Причому переважна більшість з них вже не приховувала своєї орієнтації. Так, священник М.Куцкович, що повернувся із заслання в с.Середнє Закарпатської області, в листі до редакції газети "Правда України" намагався всіляко обґрунтувати необхідність відновлення унії, доцільність і своєчасність повернення греко-католикам їх церков та прийняття у Львові, призначеного Ватиканом, апостольського посланника²⁴.

Оскільки питання легалізації УГКЦ навіть не розглядалися, греко-католики переходили до більш рішучих дій. Лише в другій половині 60-х років віруючими Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Тернопільської областей було захоплено близько 30 колишніх греко-католицьких храмів²⁵.

З метою задоволення духовних потреб віруючих, забезпечення їх релігійною літературою в різних регіонах України створювались підпільні друкарні, фотолабора-

торії. В червні 1967 р. на квартирі львівського священника Стадняка була виявлена підпільна фотолабораторія, в якій розмножувалась релігійна література та документи самвидаву²⁶.

Пожвавлення серед духовенства і віруючих УГКЦ викликало відповідну реакцію з боку владних структур. Крім масованої ідеологічної кампанії, спрямованої на компрометацію УГКЦ, проти її пастирів застосовувались репресії. Так, спроба Володимира Василика з с.Тисмениця Івано-Франківської області порушити питання щодо реабілітації УГКЦ кваліфікувались народним судом за ст. 62. КК УРСР, що передбачала на тривалий термін ув'язнення²⁷.

В жовтні 1968 року зазнали переслідувань священники УГКЦ М.Дейнека, Й.Воровський, І.Цегельський, Г.Мотківський, П.Василишин, І.Лопотчак, В.Стернюк та інші. Під час обшуків у них вилучались релігійна література, предмети культу²⁸. Залякати представників кліру і віруючих ставили за мету судові процеси над греко-католицькими духівниками. Наявні документи дозволяють усвідомити підноготну згаданих кримінальних справ.

Особливого розголосу набула справа ігумена монастиря ордену редомптористів Василя Величківського. В чому ж полягала провина 66-річного священнослужителя? Як з'ясувалося, після відбуття покарання, отриманого в період масової розправи над УГКЦ, Величківський не захотів відмовитись від своєї віри. В 1965-1967 роках він написав книжку "Історія чудотворної ікони Божої Матері безнастанної помочі", в якій допустив численні критичні судження щодо гонителів УГКЦ. До того ж, як виявилось, Величківський регулярно слухав радіопередачі з Ватикану, оповідаючи новини Святого престолу своїм одновірцям. Інші злочини священнослужителя розкриває інформація Верховного Суду УРСР, направлена в ЦК Компартії України. З неї довідуємось, що Величківський В.В. "...в порушення законів про релігійні культу проводив активну організаційну роботу по відродженню уніатства в західних областях України.

Зокрема, він надавав право незареєстрованим уніатським священикам відправляти богослужіння, розповсюджувати фоторепродукції з текстами релігійного змісту, хвалив діяльність підпільних курсів по підготовці священиків-уніатів, а також...готував до чернечого життя Плохову Наталію...”²⁹. Спираючись на подібні звинувачення, Львівський обласний суд своїм вироком від 23 вересня 1969 року засудив Величківського за статтями 138 ч.ІІ та 1871 КК УРСР до трьох років позбавлення волі у виправно-трудовах таборих^{30*}.

Процес Величківського поклав початок черговій кампанії виявлення греко-католиків в державних органах, громадських організаціях, науково-дослідних установах, вищих учбових закладах. Дещо пізніше, в лютому 1970р. завідувачі відділами пропаганди і агітації та науки і учбових закладів ЦК Компартії України Г.Шевель та В.Цветков повідомляли першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста про те, що “...в окремих вузах та деяких інших установах ...викладацьку, науково-дослідницьку і навіть виховну роботу ведуть особи, які нав’язують греко-католицьку віру, допускають антирадянські висловлювання націоналістичного характеру”.. Серед “прихованих ворогів” були викриті-викладач Львівського політехнічного інституту Л.Панкевич, його дружина-лікар Д.Панкевич, вихователька дитячого комбінату № 8 м.Львова І.Ліга, редактор музичної редакції Львівської студії телебачення К.Паламарчук, старший інженер Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР К.Петришин, викладач Городоцького музучилища Б.Мешорунь та інші³¹.

Записка відділів ЦК Компартії України стала предметом розгляду на засіданні політбюро ЦК КПУ. В прийнятій з цього приводу постанові “Про недоліки в роботі партійних і радянських органів Львівської області по припиненню незаконної діяльності залишків уніатського духовенства” перед місцевими партійними і радянськими органами ставилось завдання “...вжити рішучих заходів для припинення протизаконної діяльності залишків уніатського духовенства, вирішити питання

про закриття нелегальних монастирів та використання приміщень, що належали знятим з реєстрації релігійним громадам, посилити контроль за дотриманням радянського законодавства про культури”³².

Незважаючи на схвалені рішення, реалізувати викладені в них завдання практично не вдалося. За даними уповноважених Ради в справах релігій на 1972 рік у Львівській, Закарпатській, Івано-Франківській та Тернопільській областях вже налічувалось понад 800 священників і ченців УГКЦ проти 400 в другій половині 60-х років. Спираючись на вірних продовжували діяти Львівське, Івано-Франківське (Станіславське), Дрогобицьке (Перемишлянське) єпархіальні управління УГКЦ на чолі з деканами, греко-католицькі монастирі різних орденів. Мали місце факти використання православними священниками під час проведення служб греко-католицьких атрибутів.

Уповноважені Ради повідомляли вище політичне керівництво про те, що греко-католицькі священники продовжували нелегально виконувати обряди, підштовхуючи віруючих до відкриття церков, розповсюдження літератури релігійного змісту тощо. Зокрема в м.Тлумачі і Тлумачському районі Івано-Франківської області великий вплив на віруючих мав священник Зіновій Кисілевський, який проводив обряди, виступав з проповідями, залучав до активної громадської діяльності віруючих. Такі ж функції в м.Болехові та с.Церковному Долинського району виконував священник Ілярій Лесів³³.

Надзірні за релігійними культурами органи попереджали, що сплеск активності духовенства і віруючих УГКЦ слід очікувати з утворенням Київсько-Галицького патріархату, ідея організації якого виходила від кардинала Йосипа Сліпого, переважної більшості єпископів. Так, в їх посланні до Папи Павла VI говорилося: “Наша державність не буде повною, якщо не створимо свого Київсько-Галицького Патріархату”.

Усвідомлюючи всі можливі наслідки цього, керівництво ідеологічного апарату ЦК КПУ в особі В.Маланчу-

ка, І.Орла, Г.Цибуляка в своїй доповідній записці від 15 січня 1973р. “Про активізацію уніатської церкви за кордоном і ворожу діяльність залишків уніатського духовенства в УРСР” пропонували швидко і ретельно “...розібратися по кожному пункту де є уніатське підпілля, вжити заходів по його ліквідації”³⁴.

В документах вищого політичного керівництва рекомендувалось також у найкоротші терміни і всіма можливими засобами ліквідувати місця паломництв греко-католиків, які, на його думку, перешкоджали усуненню УГКЦ з теренів України. Так, на основі рішень ЦК КПУ було знищено “цілоще джерело” в с.Зарваниці Терехівського району Тернопільської області, зруйновані “святі місця” на горі Гонші Чернівецької області, Середнянській горі Чернівецької області та інші³⁵.

Втрачаючи свої святині греко-католики відшукували інші шляхи збереження духовної єдності одновірців. Керівник філіалу Інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПУС О.Онищенко інформував ЦК Компартії України про наявність серед греко-католиків “спроб організувати паломництво до могил уніатських сановників”. Як приклад, наводились дії двох львівських підпільно висвячених ченців “василіян”, що в 1978 році перевезли до Львова прах одного з найближчих сподвижників А.Шептицького та Й.Сліпого єпископа Й.Кошиловського, який був засуджений за т.зв. націоналістичну діяльність і помер у в’язниці. Останнього поховали в центрі Янівського цвинтаря і встановили хрест з написом “Просить молитви”. Біля могили ніколи не в’янули квіти”³⁶.

В боротьбі з УГКЦ, як доводила практика, жорстокість і безцеремонність не приносили ніякого результату. Так, засудження в кінці 70-х - початку 80-хрр. чотирьох греко-католиків не викликало нічого, крім осуду світової громадськості⁴. Засоби масової інформації широко коментували виступ конгресмена Дарвінського в Палаті представників Конгресу США 19 грудня 1974 року, який, спираючись на повідомлення своїх кореспондентів в УРСР, заявив, що “найбільш жажливим пе-

реслідуванням піддаються уніати”. Тут же американський політик вказував на нескореність прибічників УГКЦ. “Вони відправляють у своїх помешканнях, - зазначав Дарвінський, - службу божу (літургію) та на прохання правлять релігійні треби. Троє уніатських єпископів діють підпільно. Якщо одного з них заарештують, або він помре, то відразу буде миропомазаний інший. Все це говорить про те, що уніатство в Західній Україні являє собою широкий національний рух”.

Очевидно, такої ж думки дотримувались завідувач відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ Л.Кравчук та завідувач відділом зарубіжних зв'язків ЦК Компартії України А.Меркулов, які в 1982р. знову забили на споллах щодо поширення УГКЦ³⁷. Однак, навіть побіжний аналіз запропонованих заходів свідчить про те, що в першій половині 80-х рр. владні структури вже не могли рахуватися з світовою громадською думкою, хоча на практиці це аж ніяк не означало поблажливості в ставленні до прибічників УГКЦ. Останнє, серед іншого, засвідчило поводження з “Ініціативною групою захисту прав віруючих і церкви”*, створеною у вересні 1982 року. До складу згаданої групи, очолюваної багаторічним політ'язнем Йосипом Терелею, увійшли о.Григорій Будзинський, Стефанія Січко, Антон Поточняк, Олекса Гнидин³⁸.

Одним з перших кроків “Ініціативної групи” стало її звернення до ЦК КПРС, в якому аргументовано доводилась неправомірність Львівського Собору 1946 року. Тут же висловлювались і конкретні вимоги, яких домагалися духовенство і віруючі УГКЦ. Серед них: проведення вільних виборів в усіх єпархіях Західної України і Закарпаття; надання дозволу будувати молитовні будинки; повернення в регіонах, де греко-католики складають більшість, молитовних будинків, а там, де складають меншість, створення умов для проведення релігійних культів; відновлення духовних семінарій у Львові та Ужгороді; надання можливості віруючим греко-католикам отримати духовну освіту за кордоном; по-

вернення раніше конфіскованих друкарень; формування авторитетної комісії по розслідуванню діяльності органів КДБ та МВД спрямованої проти тисяч священнослужителів і віруючих³⁹.

Відповіддю на звернення до вищого політичного керівництва країни став арешт 24 грудня 1982р. керівника "Ініціативної групи" Йосипа Терелі.

З арештом Й.Терелі "Ініціативна група" не припинила своєї діяльності. Його місце заступив 44-річний Василь Антонович Кобрин. Характерно, що до віри В.Кобрин прийшов вже у зрілому 22-річному віці. Приставши до УГКЦ він відразу зазнав утисків з боку керівництва, громадських організацій Львівського телевізійного заводу, на якому працював.

Оголосивши групу, Василь Кобрин оприлюднив в Україні та за кордоном ряд заяв, сприяв виданню та розповсюдженню з березня 1984 р. "Хроніки Української католицької церкви"⁴⁰.

22 червня 1984 р. В.Кобрин викликався на розмову до уповноваженого Ради в справах релігії УРСР по Львівській області Решетняка під час якої отримав письмове попередження про те, що подальша діяльність "Ініціативної групи" розглядатиметься як антирадянська з усіма можливими наслідками. Незабаром В.Кобрин було заарештовано⁴¹.

Жорсткий тиск відчув на собі і секретар "Ініціативної групи" священник Григорій Будзинський, який ще в грудні 1944 р. входив до складу делегації, направленої митрополитом Йосипом у Москву для з'ясування стосунків між греко-католицькою церквою і державою.

Діяльність Будзинського, спрямована проти ліквідації УГКЦ не залишилась непоміченою Перший свій термін ув'язнення священник отримав в 1946 р. Через 10 років він знову опинився на лаві підсудних. Нове покарання очікувало Г.Будзинського в середині 80-х років. Лише внаслідок його похилого віку кримінальна справа виробництвом була припинена⁴².

Водночас не уникнули покарання греко-католицькі священники Р.Єсип, Каваців, віруючі М.Кліщ, Б.Поляна,

М.Юрків, І.Ушганець. Знайшов свою смерть у слідчому ізоляторі Василь Карачун. Трагічно загинула на одній з львівських вулиць черниця М.Швець. Подібні приклади були, на жаль, не поодинокими⁴³.

Протестуючи проти сваволі, клірики і віруючі УГКЦ почали застосовувати у 80-х рр. таку форму протесту як відмову від радянського громадянства. Зокрема, здали свої паспорти священник Стефаній Григорович та його дочка студентка V курсу медичного інституту Катерина Григорович. Відмовився від радянського громадянства і Іван Сметана, який неодноразово за свою релігійну діяльність засуджувався радянським судом. Останній раз він опинився на лаві підсудних в 1986 році і отримав за ст. ст.209, 214 ч.ІІ КК УРСР 3 роки виправно-трудових таборів суворого режиму і 2 роки заслання⁴⁴.

Відзначаючи зростання хвилі протесту в першій половині 80-х рр., не можна водночас не визнати, що окремі розрізнені форми протесту в більшості своїй не приносили бажаного результату, легко зводились нанівець владними структурами. До того ж нелегальне або напівлегальне становище, на якому знаходились вірні УГКЦ, значною мірою обмежували їх можливості і вплив на реальний перебіг подій.

Все це, очевидно, послужило своєрідним поштовхом для прийняття рішення, схваленого 4 серпня 1987 р. частиною єпископату і кліру УГКЦ. Про нього вони повідомили Папу Римського Іоанна-Павла II заявою такого змісту: "Ми єпископи, священники, чернеці, черниці й вірні Католицької церкви в Україні, що нижче підписалися, заявляємо в зв'язку з перебудовою в СРСР і більш сприятливими умовами, що склалися, а також в зв'язку з ювілеєм тисячоліття хрещення України, вважаємо за недоцільне продовжувати перебувати у підпіллі, а тому просимо Вашої Святості сприяти всіма можливими засобами справжній легалізації Української католицької церкви в СРСР"⁴⁵.

Наступним кроком стало відновлення в кінці 1987 року "Комітету захисту Української греко-католицької церкви". Його голова - відомий правозахисник Іван Гель спра-

ведливо пов'язував цю подію з розширенням політичного ареалу боротьби за національне відродження українського народу.

Об'єднавши впливових політичних і релігійних діячів, "Комітет захисту УГКЦ" виробив і обґрунтував тактику боротьби обумовлену внутрішніми і зовнішніми чинниками на тому чи іншому етапі. Так, якщо 1988 рік за визначенням І.Геля був роком петиційних кампаній, численних звернень до органів державної влади та державного управління, то 1989 рік став роком масових богослужінь, маніфестацій і демонстрацій⁴⁶.

В 1989 р. багатотисячні демонстрації пройшли у Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Стрию, інших населених пунктах. Кульмінаційним моментом в акціях протесту стали богослужіння та маніфестація у Львові 17 вересня 1989 р., в якій взяло участь близько 200 тисяч віруючих. Відомий український історик, академік НАНУ Ярослав Ісаєвич назвав згадану акцію винятковою подією в політичному житті України⁴⁷. Широкий резонанс у світі мала також перманентна голодівка вірних УГКЦ у Москві, яка тривала з 19 травня по 24 листопада 1989 р.

Слід відзначити, що питання легалізації УГКЦ знаходили розуміння і підтримку демократичної громадськості Росії. 3 червня 1988 року на прес-конференції в Міністерстві закордонних справ академік А.Сахаров закликав радянський уряд легалізувати УГКЦ⁴⁸.

Займали конструктивну позицію в справі легалізації УГКЦ численні міжнародні релігійні та правозахисні організації, які широко оприлюднювали акції її прибічників. Певний тиск здійснював на радянське керівництво і Ватикан. Ще в червні 1988 р. спеціальний посланець Іоанна-Павла II вручив М.Горбачову меморандум про становище католиків в УРСР, в якому приділялась важлива увага питанням легалізації УГКЦ. Дещо пізніше, 5 жовтня 1989 року і сам Іоанн-Павло II на Синоді українських католицьких священників в Римі заявив, що радянська демократизація не буде повною без легалізації УГКЦ⁴⁹.

Зважаючи на масовий рух за легалізацію УГКЦ як в Україні, так і далеко за її межами, позицію Ватикану, широку міжнародну підтримку, 1 грудня 1989 року голова Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР М. Колесник за кілька годин до зустрічі М. Горбачова з Іоанном-Павлом II був змушений прилюдно заявити про надання греко-католицьким громадам права реєстрації як і іншим релігійним конфесіям⁵⁰. Виходячи з цього 23 січня 1990 р. в Преображенській церкві у Львові відбувся Собор УГКЦ, який визнав рішення Львівського Собору 1946 р. неканонічними і незаконними та проголосив Акт про легалізацію УГКЦ.

Таким чином, аналіз архівних джерел, опублікованих та оприлюднених матеріалів дають підставу зробити такі основні висновки: по-перше, рішення Львівського Собору 1946 р. були так і не визнані переважною більшістю кліру і віруючих Української греко-католицької церкви, що обумовила її існування на нелегальному становищі протягом останніх чотирьох з половиною десятиріч; по-друге, вже в кінці 40-х - на початку 50-х років сформувався і отримав численних своїх прибічників рух за легалізацію УГКЦ, який знайшов своє виявлення в функціонуванні незаєстрованих релігійних громад, створенні організацій захисту прав віруючих, ряді інших акцій протесту; по-третє, політичні репресії проти віруючих УГКЦ в 50-80-х рр. не лише не змусили їх зректись своїх переконань, а навпаки ствердили в бажанні послідовно домагатися своїх цілей; по-четверте, рух за легалізацію УГКЦ став невід'ємною складовою українського національного руху, відобразив прагнення кількох поколінь наших співвітчизників до власної державності, вільного і самобутнього розвитку.

ПРИМІТКИ

¹ Науковий архів Міжнародного науково-просвітницького товариства "Меморіал".-Ф. 103, папка "Релігія", спр. 6.-Арк. 58.

² Центральний державний архів громадських об'єднань

України (далі - ЦДАГО України).-Ф. 1, оп. 24, спр. 4263.-Арк. 203.

³ Там само.

⁴ Там само.-Спр. 4494.-Арк. 9.

⁵ Там само.-Спр. 4263.-Арк. 297.

⁶ Там само.-Арк. 204.

* За підтримкою міжнародної громадськості і, в першу чергу Святого Престолу в 1963 р. виїхав до Ватикану.

⁷ ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 24, спр. 4263.-Арк. 205.

⁸ Там само.-Спр. 5407.-Арк. 44.

⁹ Державний архів Російської Федерації (далі - ДАРФ).-Ф. 6991С, оп. 1с, спр. 1442.-Арк. 122, 125.

¹⁰ ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 24, спр. 5408.-Арк. 123.

¹¹ Там само.-Арк. 126.

¹² Там само.

¹³ Там само.-Спр. 4081.-Арк. 4-5.

¹⁴ ДАРФ.-Ф. 6991с, оп. 1с, спр. 1442.-Арк. 14-15.

¹⁵ Там само.-Арк. 22.

¹⁶ ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 24, спр. 5028.-Арк. 23.

¹⁷ Там само.- Спр. 4263.-Арк. 295.

¹⁸ ДАРФ.-Ф. 6991с, оп. 1с, спр. 1442.-Арк. 31.

¹⁹ Там само. - Спр. 5408.-Арк. 128-129.

* Вінницький Михайло Ілліч, 1925 р.н. Священик УГКЦ. Вперше заарештований в 1950 р. і засуджений до 5 років позбавлення волі. В 1957 р. висвячений у священники. В 1964, 1975, 1985 рр. знову притягався до кримінальної відповідальності (Архів УСБУ по Львівській обл.-Спр. П-32115, т. 1.-Арк. 171-172; т. 2.-Арк. 258; Вести из СССР...-Кн. 1.-С. 17; Кн. 4.-С. 37

²⁰ Мартирологія українських церков...-Т. 2.-С. 608-609.

²¹ Там само.

²² ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 24, спр. 5663.-Арк. 5.

²³ Там само.-Спр. 6291.-Арк. 10.

²⁴ Там само.-Арк. 18.

²⁵ Центр збереження сучасної документації (далі - ЦЗСД).-Ф. 5, оп. 60, спр. 24.-Арк. 21.

²⁶ Там само.

²⁷ Український вісник.-1970.-Вип.1-2.-Париж-Балтимор: Смолоскип, 1971.-С. 58-59.

28 Там само.

29 ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 25, спр. 205.-Арк. 94.

30 Там само.

* В січні 1972 виїхав за межі СРСР.

31 ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 25, спр. 186.-Арк. 5-8.

32 Там само.-Оп. 16, спр. 149.-Арк. 30.

33 Центральний Державний архів вищих органів влади України (далі - ЦДАВО України).-Ф. 4648, оп. 5, спр. 223.-Арк. 13.

34 ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 10, спр. 1363.-Арк. 59.

35 Там само.-Оп. 25, спр. 872.-Арк. 76.

36 Там само.-Спр. 1887.-Арк. 5.

37 Там само.-Спр. 2403.-Арк. 52.

38 ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 25, спр. 2403. - Арк. 52.

* В документальних матеріалах Служби безпеки України (Архів УСБУ по Львівській обл.-Спр. П-28962, т. 2.-Арк. 63), працях окремих істориків та політологів (Камінський А. На перехідному етапі. Мюнхен, 1990.-С. 507 та ін.) збереглися розрізнені свідчення про те, що предтечею "Ініціативної групи..." став створений в 1975 році Центральний комітет українських католиків, який в 1976 році очолив після звільнення з таборів Йосип Тереля. Однак, фрагментарність згаданих матеріалів не дають змоги належним чином висвітлити його діяльність, осмислити місце і роль в консолідації руху за легалізацію УГКЦ. Цілком очевидно, що згадане питання ще потребує свого докладного вивчення.

39 Архів УСБУ по Львівській обл.-Спр. П-28962, т. 2.-Арк. 60 зв.

40 Там само.

41 Там само.-Т. 1.-Арк. 2-4.

42 Там само.-Арк. 10-12.

43 Там само.-Арк. 256-257.

44 Вести из СССР...-Кн. 2.-С. 190, 300, 501-502.

45 Там само.

46 Камінський А. На перехідному етапі. Мюнхен, 1989.-С. 507.

47 Гель І. Грані культури. Львів, 1993.-С. 178, 180.

⁴⁸ Там само.-С. 181.

⁴⁹ Камінський А. Вказ. праця.-С. 515, 517, 531.

⁵⁰ Там само.-С. 511, 539.

⁵¹ Там само.-С. 545.

В.А.Войналович

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ КІНЦЯ 50-Х - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РОКІВ

Досвід державної політики у сфері релігійного життя впродовж першого повоєнного десятиріччя засвідчує, що режим, формально визнаючи засади відокремлення церкви від держави і школи від церкви, свободи релігійних культів, як водночас і свободи антирелігійної пропаганди, насправді, дотримувався курсу упослідження релігійного життя, підтримки атеїстичних чинників та відвертого адміністративного втручання у справи віросповідань. Певна лібералізація взаємин з РПЦ та рядом інших “лояльних” об’єднань поєднувалася з активним поборюванням українських національних церков і тих релігійних угруповань, що мали специфічні етнічні ознаки. Подібний поступ радянської системи гарантувався її своєрідною дуалістичною природою співіснування державних і партійних інституцій за виключної зверхності останніх. Як правило, державні правові норми забезпечення свободи совісті і релігійних культів формувались і використовувались в угоду домінуючим, в залежності від обставин, та ідеологічно обумовленим цілям і завданням правлячої партії. Цілком переконливо стверджує подібний висновок і характер державно-церковних взаємин наступних років.

Симптоми нового курсу у ставленні до церкви виявили себе вже в середині 50-х років. Особливості його зумовлювалися тим, що союзні уряди, які очо-